

TEGÜDER'İN KALAVUN'A ÜLTİMATOMU*

Adel ALLOUCHE**

Çeviren: Mustafa UYAR***

Müslüman olduğunda Ahmed ismini alan Tegüder'in (1282-84), -kısa hükümdarlık sürecinde- 'Ayn Calut (1260) savaşından sonra bitmek tükenmek bilmeyen İlhanlı-Memluk çatışmasını durdurduğuna inanılmaktadır. Ayrıca onun, Memluk karşıtlarına iki defa elçilik teatisinde bulunduğu sanılmaktadır: İlki 1282'de ve ikincisi ise 1284 yılı sonlarında olmak üzere.

1282'de, tahta oturmasından kısa bir süre sonra, Sivas kadısı Kutbeddin Mahmud el-Şirazi'nin¹ riyasetinde olarak Sultan Mes'ud'un atabeyi Baha'eddin ve Mardinli vezir Şemseddin Tayti'nin bulunduğu bir elçi heyetini yola çıkardı. Bu heyet, Kalavun'a yazılı bir mesaj götürmekle birlikte, heyetin riyasetini üstlenen Kutbeddin, sözlü mesaj verme yetkisine de sahipti. Heyetin gelişi Memluk ricali tarafından saklanmış, heyettekiler ikametleri sırasında herkesten tecrit edilmişlerdi. Kalavun, kendi elçilik

---

* Adel Allouche, "Tegüder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 22, No. 4. (Nov., 1990), s. 437-446. (Bu makale, yazarın ve yayın kuruluşunun [Cambridge University Press] onayı alınmak suretiyle tercüme edilmiştir.)

** Prof., Yale University, Tarih Bölümü.

*** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Şāfi' ibn 'Alī, *el-Fazl el-ma'sūr min sīret el-Sultān el-Melik el-Manşūr*, Bodleian, MS Marsh 424, fol. 67b, yanlışlıkla bunun Kayseri kadısı olduğunu söyler. Ayrıca bkz. P. M. Holt, "The İlkhān Aḥmad's Embassies to Qalāwūn: Two Contemporary Accounts", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 49, 1 (1986), 128. Hondmīr'e göre, Çuṭbeddīn Şīrāzī, Naşīreddīn Tūsī'nin talebesidir ve *Şerḥ-i kulliyāt-i Kānūn*'u (İbn Sīnā'nın *Kānūn*'una bir tefsir) kaleme almıştır. Bkz. *Tārīḥ-i Ḥabīb el-siyer*, 2. baskı., 4. cilt, ed. Muhammed Debīr Siyākī, (Tahran 1975), 3:116-17.

heyetini göndererek teatiye karşılık vermemiş, Kahire'den ayrılmasından önce bu heyete yazılı olarak, mahdut bir cevap teslim etmiştir.²

Tegüder'in 681 yılı Cemaziyülevvel'inin ortasına (22 Ağustos 1282) tarihlenen ilk mektubunun Arapça orijinal şekli, birçok muasır müellifin eserinde muhafaza edilmiştir: Memluk tarafında İbn 'Abdüzzahir (öl. 1292)³, Şafi' İbn 'Ali (öl. 1330)⁴ ve İbn Devadari (öl. 1336)⁵, İlhanlı tarafında ise, Bar Hebraeus (öl. 1286)⁶ ve Vassaf (doğ. 1264-65).⁷ Bu versiyonlar arasındaki farklar küçük olup sonraki Memluk tarihçilerinin, özellikle Kalkaşandi (öl. 1418)⁸ ve el-Makrizi'nin (öl. 1442)⁹ anlattıkları ile giderilmektedir. Her halükarda bu farklar, asıl metnin temasına ve ileride bu makalede ulaşacağımız sonuca etki etmemektedir.

Çağımız bilim adamlarındaki hakim görüş, Tegüder'in Memluklara başlangıç niteliğinde bir öneri yolladığı; heyetin Memluk Sultanı'na, Tegüder'e ait barış ve dostluk dileklerini ilettiği yönündedir. Böyle bir görüş, Tegüder'in Kalavun'a gönderdiği elçilik teatilerini Şafi' İbn 'Ali ve İbn 'Abdüzzahir'in eserlerinden karşılaştırmalı olarak inceleyen P. M. Holt tarafından da vurgulanmıştır. Şöyle demektedir: "Tegüder'in tahta oturmasıyla... İlhanlı Devleti ilk defa bir Müslüman tarafından yönetildi. Sonuç olarak, Memluk Sultanlığı ile sulha dayalı ilişkiler tesis etme ihtimali belirmişti."¹⁰ Kısa bir makalesinde P. Jackson, Tegüder'in bu girişimini "İlhanlı dış politikasında tam bir tersyüz oluş"¹¹ şeklinde tanımlamakta, açıkça İlhanlı-Memluk ilişkilerinde göze çarpan ve o ana kadar süregelen çatışmayı kastetmektedir. J. A. Boyle de Tegüder'in "Memluk Sultanı ile

² Ebū'l-Fidā, *el-Muhtasar fī aḥbār el-beşer*, 4 cilt (Kahire, tarihsiz), 4:16; İbn el-Furāt, *Tārīḫ İbn el-Furāt*, ciltler 7-9, ed. Koştanḫın Zurayḫ, (Beyrut, 1936-42), 7:249.

³ İbn 'Abd el-Zāhir, *Teşrīf el-eyyām ve'l-uşūr fī sīret el-melik el-manşūr*, ed. Murād Kāmil, (Kahire, 1961), s. 6-10.

⁴ "The İlkhān Aḫmad's Embassies to Qalāwūn", 128; Şāfi' İbn 'Alī, *el-Faḫl el-ma'sūr*, vrk. 67b-71a.

⁵ İbn el-Devādārī, *Kenz el-durer ve cāmi' el-ğurer*, c. 8, ed. Ulrich Haarmann, (Kahire ve Freiburg, 1971), s. 249-54.

⁶ *Tārīḫ muḫtaşar el-duvel*, ed. Anḫūn Şālḫānī el-Yasū'ī, (Beyrut, 1958), s. 289-92, Bar Hebraeus, eserin Arapça versiyonunda tüm yazışmaları aynen aktarıırken, Süryanca versiyonunda özetlemiştir. Bkz. *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj Commonly Known as Bar Hebraeus*, 2 cilt, ed. ve terc. Ernest A. Wallis Budge, (London, 1932), 1:467-68.

⁷ *Tārīḫ-i Vaşşāf el-Hāzra, der aḫvāl-i selāḫīn-i muḫl*, (Tahran, 1959), s. 113-15.

⁸ *Şubḫ el-a'sā*, 14 cilt, (Kahire, 1913-18), 8:65-68.

⁹ *el-Sulūk li-ma'rifet duvel el-mulūk*, 4 cilt, ed. M. M. Ziyāde (Kahire, 1934-73), 1:978-80.

¹⁰ Holt, "The İlkhān Aḫmad's Embassies to Qalāwūn", s. 128.

¹¹ P. Jackson, "Aḫmad Takūdār", *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, (London, 1984), cilt, 1, fask. 6, s. 661-62.

dostane ilişkiler tesis etme arayışında¹² olduğu fikrindedir. Benzer görüşler bir yana, diğer bilim adamları daha da ileri giderek Tegüder'in Kalavun'a bir ittifak kurmayı teklif ettiğini söylemektedirler. Bu fikir ise, Bertold Spuler¹³, Denis Sinor¹⁴ ve Rene Grosset'e aittir.¹⁵

Genel kabul gören bu görüşe karşın, Tegüder'in Kalavun'a olan son mesajı dostluk veya ittifak çağrısından uzak olup, daha çok boyun eğmesi ve itaat etmesi ya da savaşı göze alması için bir ultiatom idi. Diğer bir deyişle mesajın özü, Memluk Sultanı'nı itaatkar bir tâbi olmaya çağırıyordu. Bu tez, mesele ile alakalı literatürde yansıtılan genel kabul açısından tartışmalı gözükmemekte olup, bu makalenin odağını teşkil etmektedir.

Tegüder'in mesajı, zamanın diplomatik teamülüne uygun olarak manzum bir nesirle yazılmıştır. Allah'a ve Peygamber'e hamd ile başlamakta, bunun ardından Tegüder'in ihdâsı medhedilmektedir. Mesajın geri kalan kısmı şöyle özetlenebilir:

1. Tegüder, Moğol *kurultay*ının Memluklar üzerine savaş kararı aldığı; buna karşın, akrabalarının bu isteğini kendisinin kabul etmediğini; çünkü Müslüman dindaşlarının kanını dökmekten tiksindiğini söylemektedir.

2. Bu elçilik teatisinin neticesini görünceye kadar savaşa başvurmayı ertelediğini ve savaşı son çare olarak gördüğünü belirtmektedir (*te'hîr mâ yecibu en yekûne âhire el-devâ'... illâ ba'de tîzâhi el-hakq ve terkîbi el-hucce*). Buna binaen, Müslümanlara saadet bahşetmek ümidiyle elçilik heyetini yolladığını bildirir.

3. Tegüder bunun ardından, kendince niyetinin salihane olduğunu ispatlamak için, aldığı tedbirleri sıralar: Mescitlerin inşası, şeriat kanunlarının benimsenmesi, Hac ziyaretinin kolaylaştırılması vs. İlhanlı-Memluk ilişkilerinin temelinde de tüccarların serbest dolaşımını ve Memluk casuslarının salıverilmesini yerleştirmektedir.

4. Tegüder, kendisinin tahta oturmasından önce yaşanan İlhanlı-Memluk çatışmasının din farklılığından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu engelin uzun müddet var olmayacağını, dolayısıyla çatışmaya artık ihtiyaç kalmadığını da eklemektedir.¹⁶

¹² J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", in *The Cambridge History of Iran*, cilt, 5, ed. J. A. Boyle (Cambridge, 1968), s. 365.

¹³ Bertold Spuler, *The Mongols in History*, terc. G. Wheeler, (London, 1971), s. 44-45.

¹⁴ Denis Sinor, "Les relations entre les Mongols et l'Europe jusqu'à la mort d'Arghoun et de Béla IV", *Cahiers d'histoire mondiale*, 3, 1 (1956), 54.

¹⁵ René Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, 3 cilt, (Paris, 1934-36), 3:705; René Grousset, *The Empire of the Steppes*, Naomi Walford, terc. (New Brunswick, N.J., 1970), s. 371.

¹⁶ İbn 'Abd el-Zâhir, s. 6-9; İbn el-Devâdârî, 8:249-53; Bar Hebraeus, *Muhtasar*, s. 289-91; Vaşşâf, s. 113-15; el-Kalkaşandî, 8:65-68; el-Makrîzî, 1:978-80.

Bu metin, Tegüder'in Kalavun'a gönderdiği mesajın özünü ortaya koymaktadır. Çünkü, metnin tamamı manzum nesirle ve tezyinli bir üslupla kaleme alınmıştır; bundan da, metnin yalın şekliyle değil, diplomatik klişe olmaktan çok şey ifade eden anahtar ıstılahların çözümlenmesiyle doğru anlaşılacağı ortaya çıkar. Bu ıstılahların anlamları, Ortaçağ yazım üslubu hakkındaki kaynaklar, özellikle de *dīvān el-inşā'* dairesindeki katiplere ait olanlar vasıtası ile aydınlatılabilir. Tegüder'in Kalavun'a olan ilk mesajının manasını berraklaştırmak amacıyla, ilgili metni transliterasyon şeklinde, manzum amaçlı bazı kısımlarını çıkararak vereceğiz. Burada, çeşitli versiyonlara da başvurarak küçük düzenlemeler yapılmıştır. Metin aşağıdaki gibi okunur:

fe-'in vaffağa llāhu te'ālā sultāne mişr limā fi-hi şalāhu l-'ālem ve intizāmu umūri benī ādem, fe-kad vecibe 'aleyhi t-temessuku bi'l-'urvati l-vuşka ve sulūku t-tarīkati l-muşlā, bi-fethi ebvābi t-tā'ati ve l-ittihād, ve bezli l-ihlās, bi-ḥayşu ten'amiru [aynı] tilke l-memāliku ve l-bilād, ve teskinu l-fitenu ş-şā'ire ve tuğmadu s-suyūfu l-bātire, ve tahullu l-kāffetu arz l-huveynā ve ravze l-hudūn, ve teḥlişu riqābu l-muslimīne min eḡlāli z-zulli ve l-hūn. ve in ḡalebe sū'i z-zanni bi-mā tafazzala bi-hi vāhibu r-raḡme ve menā'a 'an mā'rifeti kadri hāzīhi n-ni'me, fe-kad şekere llāhu mesā'iyenā ve eblā 'uzrenā ve mā kunnā mu'azzibīna hattā neb'āşa resūlen, ve llāhu l-muvaffīku li r-reşād ve s-sadād ve huve l-muheymīnu 'alā l-'ibād, ve ḡasbunā llāhu vahdeh.¹⁷

Bu metinde, Kur'an'dan yapılan “*ve mā kunnā mu'azzibīna hattā neb'āşa resūlen*” (Size resul göndermedikçe, sizi cezalandırmayız. 17:15), şeklindeki atıf özellikle göze çarpmaktadır.¹⁸ Bu ayetin kullanımından, bir uyarı veya ultiatomun kastedildiği aşıkardır. Bundan öte, Kalavun -681 yılı Ramazan'ının ilk gününe (3 Aralık 1282)¹⁹ tarihlenen cevabında- İlhanlı rakibini, mesajında bu ayetin varlığı dolayısıyla tenkid etmekte; bunun “dostane ve sulha yönelik” niyetler anlamına gelmediğini söylemektedir. İlhanlı kaynaklarında geçmeyen bir ifadeye göre Kalavun, Tegüder için “ayetin önemini kavrasaydı mesajına koymadan önce iki defa düşünürdü”, cümlesini de eklemektedir.²⁰ Bu ayet, 700 yılı Ramazan ayına (Mayıs 1301)

¹⁷ Bu versiyonun hazırlanmasında, yukarıdaki notta zikredilen kaynakların tümüne müracaat edilmiştir.

¹⁸ A. J. Arberry bu ayeti “Biz, bir haberci göndermediğimiz sürece asla cezalandırmayız” şeklinde verirken Abdullah Yusuf Ali “[İkaz için] bir rehber göndermediğimizde gazabımıza uğratmayız” şeklinde tercüme etmiştir. Sırasıyla bkz. *The Koran Interpreted*, 2 cilt, 7. baskı, Arthur J. Arberry, terc. (New York, 1976), 1:303; *The Glorious Qur'an*, Abdullah Yusuf Ali, terc., (Basım yeri yok, 1975), s. 698.

¹⁹ Memluk kaynaklarının tümünde eksik olan bu tarih, Bar Hebraeus tarafından verilmektedir. Bkz. Bar Hebraeus, *Muhtaşar*, s. 296, ve Vaşşāf, 1:118.

²⁰ Tegüder'in, bu ayetin anlamını göz ardı ettiğine dair cümle, Vaşşāf, s. 117, ve Bar Hebraeus, *Muhtaşar*, s. 295, versiyonlarından çıkarılmıştır.

tarihlenen ve Mahmud Gazan Han (1295-1304) tarafından Suriye seferleri sırasında Memluk Melik el-Nasır'a (öl. 1340) gönderilen ve onu "hediyeler" göndermeye zorlayan bir uyarı mesajında da karşımıza çıkmaktadır.²¹ Yine aynı ayet, Gazan'ın 1302'de Memluk Suriye valisine yolladığı, onu Dimaşk'ı teslim etmesi ve tahribinden kaçınmasını sağlamaya çalıştığı başka bir ultiमतomunda da görülür.²² Vassaf, bir Müslüman olan İlhan Gazan'ın "dostluk" (*dūsti*) şartlarının ya da savaş ihtimalinin belirmesi amacıyla, 702 yılı başında (Ağustos 1302) Memluklardan tâbi olmalarını (*mūti' mi-şevend*) ve haraç hazırlamalarını (*harāc mī-perdāzend*) talep etmek üzere bir elçilik heyetini Mısır'a gönderdiğini açık bir şekilde belirtir. Bu rivayet, Hondmir ve Mirhond gibi daha sonraki İranlı tarihçiler tarafından da teyid edilmektedir.²³ Fakat Gazan, cevap olarak Memluk elçileri tarafından getirilen ve şiddetli bir şekilde meydan okuyan el-Melik el-Nasır'a ait sözlü bir mesaj ile birlikte "bir sandık dolusu silah" almıştır. Bu aksi tutum karşısında oluşan Gazan'ın öfkesi neticesinde, kendi halefi Hudabende (1304-1317) tarafından daha sonra serbest bırakılacak ve Suriye'ye dönecek olan Memluk elçileri hapsedilmişlerdir.²⁴

Tegüder'in mesajının devamı, el-Kalkaşandi'nin *Şubh el-a'sā* adlı ansiklopedik eserinden sağlanan ana veriler ışığında incelenecektir. Hacimli ve inşaya dair bu Memluk dönemi başvuru eserinin tercih edilmesinin sebebi, eserin daireler arası yazışmada tafsilatlı bir referans olmasıdır. Memluk döneminin daha erken tarihli bir eseri olan İbn Fazlullah el-Ömeri'ye ait (öl. 1349) *el-Ta'rif bi'l-muştalah el-şerif*²⁵, *Şubh el-a'sā* kadar tafsilat ve uzunluğa sahip değildir. Üstelik, el-Kalkaşandi, kaynakları arasına *el-Ta'rif*'i de koymuş ve kendisini sadece döneminin diplomasi formülleri ile sınırlamamıştır. Hatta, Abbasilere kadar uzanan bir dizi çalışmadan örnekler derlemiştir. el-Kalkaşandi'yi teyid etmek için de İlhanlı tarafından Reşidüddin Tabib'in (öl. 1318) *Cāmi' el-tevārīh*²⁶ adlı eserinden birkaç pasaj almış bulunmaktayız.

"İtaate (*tā'a*) ve İhtilaftan (*hilāf*) Kaçınmaya Davet İçin Devlet Yazışması" başlığını taşıyan bölümde el-Kalkaşandi, bu tip bir yazışmanın ana hatlarını vermektedir. Ona göre, böyle bir mesaj Allah ve O'nun Peygamberi'nin medhi ile başlamalı; Müslüman cemaati ve aralarındaki uyum vurgulanmalı; mesajı kabul eden kişinin dikkati, emin bir dayanak olan itaatin faziletine çekilmeli, vs. (*el-tenbih 'alā fezā'il el-tā'a, fe-innehā el-*

²¹ el-Kalkaşandī, 8:69-71. Bu Kur'an ayeti 70. sayfada karşımıza çıkmaktadır.

²² el-Makrīzī, 1:1075.

²³ Hondmīr, *Ḥabīb el-siyer*, 3:154-55; Mīrhond, *Tārīh-i Ravzat el-şafā*, 10 cilt, (Tahran, 1959-60), 5:412.

²⁴ Vaşşāf, s. 397-98; Hondmīr, 3:154-55. Heyet reisi Ḥusāmeddin Mucīrī hakkında tafsilatlı bilgi İbn el-Devādārī, 9:127, 129-30'da mevcuttur.

²⁵ İbn Fazl Allāh el-Umarī, *el-Ta'rif bi'l-muştalah el-şerif*, (Kahire, 1934).

²⁶ Reşīd el-Dīn Ṭabīb, *Cāmi' el-tevārīh*, 2 cilt, ed. Bihmen Kerīmī, (Tehran, 1960), 2:947.

'*urva el-vuşkâ...*); bir antlaşma (*ittifāk el-kelime*) vasıtasıyla itaatin kabulü sayesinde, Müslüman cemaati ile olan ayrılığın sona ermesinin (*intizām şeml el-umme*), ülkenin imârî (*imāret el-bilād*), halkın refahı (*şalāh el-'ibād*), çatışma ve fitne sonucu (*tevālî el-fiten*) meydana gelen ülkenin mahvoluşunun durması bakımından getireceği faydalar tekid edilmelidir.

Yine aynı bölümde el-Kalkaşandi, münşilere verdiği nasihatlerine ilave olarak, inşa üslubuyla yakından alakalı tezad anlamları taşıyan istilâh çiftlerini zikreder: “af ve ikaz” (*i'zār ve inzār*), “ikna ve tehdit” (*tergīb ve terhīb*), “teşvik ve gözdağı” (*vā'z ve tehvīf*) vs., ve mesajın sağlam muhakemeye sahip alim insanları (*ba'ş el-'ulemā el-huşefā*) cahil budalalardan (*red' el-cuhelā' el-suhefā*) ayırdedip, cahilleri bertaraf edecek nitelikte olmasını öğütler.²⁷

el-Kalkaşandi bu tür mektupların hatimesini, Tegüder'in mesajındaki hatırlatan bir biçimde verir: “*el-tā'atu hiye el-'urvatu el-vuşkâ ve l-ṭarīkatu el-muşlā ve l-ġanīmetu li-ehlihā fī'l-uhrā ve'l-ülā*”.²⁸ En azından bir Farsça metin, *ṭā'at* ile “*urva-yi vuşkâ*” istilâhını itaat ve boyun eğme anlamında kullanmıştır. Gazan döneminde 701 (1301-1302) yılı olaylarını anlatırken Reşidüddin, açıkça isyan etmiş olan ve dağlık, müstahkem bir bölgede bulunan Lekzistan²⁹ prensesinin hürmet, samimi itaat ve teslimiyetini bildirmek üzere gelişine değinmektedir. Bu kısa rivayet şu şekildedir: “*der ān vaqt temāmet-i 'umerā-yi lekzistān kah ez muddethā bāz yāgi ve 'āşī der ān kūhhā-yi muhkem mutavārī būdend, bā-ṭev' ve irādet be-īlī der āmedend ve ez-ser-i ihlās rū-yi bendegī nihādend ve dest der 'urvā-yi vuşkâ ṭā'at ve inkiyād zedend*”.³⁰

Tegüder'in mektubunun hatimesi, neredeyse harfi harfine el-Kalkaşandi tarafından sayılan öğeleri içermektedir. Bu durum, Memluk tarihçisi tarafından verilen ve mektupta geçen istilâhlar karşılaştırıldığında açıkça görülür:

el-Kalkaşandi:

Tegüder:

ṭā'a

feth ebvāb el-ṭā'a ve'l-ittihād

intizām şeml el-umme 'imāret el-bilād

intizām umūri benī ādem ten'amiru (aynı) tilke el-memālik ve'l-bilād

şalāh el-'ibād ittifāk el-kelime

şalāh el-'ālem ve testerīha min ihlāfi el-kelime hāzihi el-umme

²⁷ el-Kalkaşandī, 8:252-53.

²⁸ a.g.e., 8:254.

²⁹ Lekzistan, Şirvan'dan itibaren “Kafkasların güneydoğu çıkıntısı” boyunca uzanan bölgedir. Bkz. Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 390.

³⁰ Reşid el-Din Ṭabīb, *Cāmi' el-tevārīh*, 2:947.

Böylece, el-Kalkaşandi tarafından sunulan model, Tegüder'in Kalavun'a olan mesajının iki hükümdar arasında dostluğa ve sulha yönelik niyetleri mi, yoksa İlhanlı hükümdarı tarafından Memluklara verilmiş bir ultiमतому mu içerdiği konusunda küçük de olsa şüphe uyandırmaktadır.

Tegüder'in Kalavun'a yolladığı mektubun yanlış anlaşılmasına etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Önem sırası gözetilmemiş olsa da bunlar: İlk olarak, ilgili literatür ışığında diplomatik formülasyon, özellikle de bunların gizli anlamları üzerine ciddi bir çalışmanın yapılmamış olması; ikinci olarak, bu metnin 19. yüzyıldaki yanlış Avrupa tercümeleleri; ve üçüncü olarak, muasır Memluk ve İlhanlı tarihçilerinin rivayetleri.

Birinci noktaya zaten değinilmişti. Avrupa tercümelerine gelince, çoğu yazar Ortaçağa ait rivayetlerden etkilenerek bu metni Tegüder'in "iyi niyetleri" olarak algılamış ve kendi tercümelerini de buna uygun yapmışlardır. Bunun tek istisnası olarak *Geschichte der Ilchane* adlı eserinde, Tegüder'in mesajını anlamlı bir şekilde tercüme eden ve "tā'a" anahtar kelimesini tábiiyet (*Unter-würfigkeit*) anlamında kullanan J. Von Hammer-Purgstall sayılabilir.³¹ Onun çağdaşlarından ikisi, C. M. d'Ohsson³² ve E. de Quatremere,³³ belirgin bir şekilde Tegüder'in Memluklar ile dostane ilişkiler tesis etmeye çalıştığı kanaatindedirler. Bu Fransız görüşleri, söz konusu hataya rağmen daha sonraki yorumlar için temel olmuşlardır. Quatremere, el-Makrizi'nin *Sulūk*'undan yaptığı tercümede tā'a ıstilahını, neden böyle bir tercih yaptığını açıklamadan, "din" şeklinde çevirmiştir.³⁴ Daha sonra, H. H. Howorth aynı terimi "iyi dostluk" olarak tercüme etmiştir!³⁵ Açıkça görüldüğü üzere, bu yazarlar itaat ya da boyun eğme demek olan bu anahtar ıstilahların asıl anlamlarını kavrayamamışlardır. Bu yazarların, 13. yüzyıl vakanüvisi Ermeni Hayton'un rivayetlerinden etkilenmiş olmaları muhtemeldir; zira o, Tegüder'i, Hıristiyan kiliselerini yıkan, Hıristiyanlara her türlü eziyeti eden, Moğolların birçoğunu (İslam'a) döndüren ve barış-dostluk teklifi için Mısır'a elçiler gönderen fanatik bir Müslüman hükümdar olarak resmetmektedir. ("Cestui Mahomet Can manda ses mes-saigés au soudan de Egipte, e ou lui fist

³¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Ilchane*, 2 cilt, (1842-43; Amsterdam, 1974), 1:335. Ayrıca, E. A. Wallis Budge'nin Süryanca'dan İngilizce'ye tercüme ettiği, metnin sadece özetini içeren Bar Hebraeus'un *Chronography*'si de zikredilebilir. Bkz. *Chronography*, 1:467.

³² C. M. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, 4 cilt, (The Hague ve Amsterdam, 1834-35), 3:569-70.

³³ E. de Quatremère, *Histoire des sultans mamlouks*, 2 cilt, (Paris, 1837-45), c. 2, böl. 3, s. 191.

³⁴ a.g.y.

³⁵ Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, 4 cilt, (1876-1927; New York, 1965), 3:292.

convenances de pais e de amistes”).³⁶ Tegüder’in bu tasviri, bir diğer muasır Hıristiyan olan Bar Hebraeus tarafından tekzip edilmektedir: “Herkes, özellikle Hıristiyan müminlerinin liderlerine merhametli bir gözle bakmış, onlara tüm kiliselerin, dini mekanların, papazların, keşişlerin tüm ülkede vergi ve rüsûmdan muaf tutulmaları için imtiyazlar vermişti” demektedir.³⁷ Muasır Memluk tarihçileri, Tegüder’in ihdâsı ve ilk elçilik heyetinin Mısır’a gelişi konusunu, fazla yorum yapmadan verirler. Buna rağmen, elçilerin gelişini gizlemek üzere Memluk görevlileri tarafından alınan tedbirler hakkında mebzul malumat vardır.³⁸ Tegüder’in bir elçilik heyeti göndermek suretiyle Kalavun ile uzlaşma arayışına girdiğinden, mevcut İlhanlı kaynakları arasında sadece Vassaf söz etmektedir.³⁹ Hülâsa, ister Müslüman ve isterse Hıristiyan olsun muasır hiçbir yazar itaat ve tâbiyet mevzusundan bahsetmemektedir.

Tegüder dönemindeki İlhanlı-Memluk ilişkileri hakkında var olan bu umumi kanaatin kökenleri, şu farklı sebeplerde aranabilir: İlk olarak, kendine has bir dille ifade etmiş olmasına rağmen, Kalavun’un verdiği cevabın uzlaşmaya yönelik bir temayülü yansıtmaması; ikincisi, nisbeten daha yetkili, temsilde daha üstün bir İlhanlı elçilik heyetinin, Tegüder adına barış yapmak üzere Suriye’ye ulaşması; ve üçüncüsü, Tegüder’in kısa hakimiyet döneminde İran’daki dahili vaziyet.

Kalavun, Tegüder’e cevabının⁴⁰ ilgili kısmında ayrıntı ve şartları daha sonra müzakere edilecek bir barış (*şulh*) için istekli olduğunu vurgulamakta, tâbiyet meselesini kasten görmezden gelmektedir. İlhanların bir hükümdara yakışır şekilde güvenilir olmadıklarını öne sürmekte, buna kanıt olarak da Rum (Anadolu) Selçuklularının durumunu örnek vermektedir. Kalavun’un ifadesine göre, İlhanların bu tâbileri, vergi ödemeleri karşılığında Hülagü tarafından verilen izine binaen topraklarında kalabilmişlerdi.⁴¹ Sözüne devamla şunları söylemektedir: “Şu anda Kongurtay size tâbi olan ve

³⁶ Hayton, “La flor des estoires de la terre d’Orient”, in *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, 2 cilt, (Paris, 1906), 2:185.

³⁷ Bar Hebraeus, *Chronography*, 1:467.

³⁸ Memluk kaynakları arasında sadece İbn ‘Abd el-Zâhir, s. 5-6 ve İbn el-Devâdârî, 8:249, elçilerin barış niyetiyle geldiklerini ima etmeksizin bilgi verirler.

³⁹ *Tārîh-i Vaşşâf*, s. 113.

⁴⁰ Bu mesajın metni için bkz. İbn ‘Abd el-Zâhir, s. 10-16; İbn el-Devâdârî, 8:254-60; Bar Hebraeus, *Muhtasar*, s. 292-96; Vaşşâf, s. 115-118; el-Makrîzî, 1:980-984; Quatremère, c. 2, böl. 3, s. 162-165. Tercümesi için bkz. Hammer-Purgstall, 1:335-42; Quatremère, c. 2, böl. 3, s. 192-99; D’Ohsson, 3:570-80; Howorth, 3:293 96.

⁴¹ Anadolu Selçukluları, 1243 Köseadağ yenilgisinden itibaren Moğolların vassalı konumundaydılar. Kalavun’un bu atfi, Hülagü’nun hakimiyetinin Küçük Asya Selçuklularına kendi döneminde ulaştığı anlamına gelmemektedir. Bu döneme ilişkin genel bilgi için bkz. Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, J. Jones-Williams, terc. (New York, 1968), s. 136-38, 269-95.

vergiler ödeyen Rum topraklarında bulunmaktadır; kadınları kirletmekte, çocukları esarete düşürmekte, özgür insanları satmakta ve tahribkar üslubuna devam etmektedir".⁴² Son olarak Memluk Sultanı, Tegüder'i bu durumu düzeltmeye ve bu durumdaki ülkelerin, sahipleri olan Müslüman hükümdarlara iadesine davet etmektedir. Bu ülke, yani Anadolu İlhanlılar ve Memluklar arasında çatışma sebebi olmuştu: 1277'de Sultan Baybars (1260-77) ordusunu Küçük Asya'ya sevk etmiş, bilhassa Elbistan Muharebesi'nde olmak üzere, Moğolları çeşitli çatışmalarda bozguna uğratmayı başarmıştı.⁴³

Kalavun ayrıca, dostane ve barışçıl bir anlamı olmayan Kur'an ayetini (17:15) zikretmesinden ötürü de İlhanlı hükümdarını tenkid etmektedir.⁴⁴ O, mesajını meydan okuyan şu satırlarla bitirmektedir: "Bize yolladığın sözünde diyorsun ki, eğer aramızdaki kıtal son bulmazsa, kendinize bir savaş meydanı seçmeniz evladır, Allah zaferi kime takdir eder ise ona verecektir. Bu da bizim cevabımızdır: Son yenilgilerinde sağ kalan senin birliklerin, ilk savaş tuttıkları meydanı tekrar ziyaretten korkmuyorlar (anlaşılan!). Onlar, oraya gittiklerinde kara talihlerinin tekrar edeceğinden korksunlar..."⁴⁵

Kalavun'un mesajının İlhanlı ve Memluk kaynaklarındaki versiyonlarında, mesele ile alakalı ilginç bir farklılık bulunmaktadır. Bar Hebraeus ve Vassaf, her ikisi de eserlerinde Kalavun'un Allah ve Peygamber'e hamdından sonra muasır Abbasi Halifesi I. el-Hakim (1261-1302) için yaptığı medhe yer vermişlerdir. Bu versiyonda, el-Hakim'den "Peygamber'in ve ona iman ile bağlı olmanın bedelini ödemiş Halife'nin kuzeni" olarak bahsetmektedir (*ibnu 'ammi seyyidi el-murselin, el-halife ellezi yetemessiku bi-biy'atihi ehlu haza el-din*).⁴⁶ Kalavun, Tegüder'in tâbiyet çağrısına karşı, halifeye olan bağlılığını öne çıkarmak için el-Hakim'e bu atfı yapmış olabilir. Bu durum, Bağdat'ın düşmesinden itibaren Kahire'deki Memlukların korumasında, Moğollara karşı tek manevi güç olarak kalması hasebiyle Kalavun'un çıkarına hizmet etmekteydi. Şafi' İbn 'Ali⁴⁷ istisna tutulursa, Memluk müellifleri, dikkat çekici bir şekilde ya kendi iradeleri ile ya da resmi (ve muhtemelen sansürlü) metinlere uydurmak maksadıyla bu atfı sarfınazar etmişlerdir. Bu yüzden, Kalavun'un İlhanlı kaynaklarında bulunan ve Şafi' İbn 'Ali tarafından teyid edilen cevabı, tamamlayıcı ve sansüresüzdür. Gerçekte, Kalavun'un sunduğu umumi temaya paralel olarak, halife hakkındaki bu tanım ve İslam'a yapılan atfı, Tegüder'e

⁴² Howorth, 3:295.

⁴³ Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 285-92.

⁴⁴ Bkz, 19-21. numaralara.

⁴⁵ Howorth, 3:296.

⁴⁶ Bar Hebraeus, *Muhtasar*, s. 292; Vaşşaf, s. 115.

⁴⁷ Şafi' İbn 'Alī. *el-Fazl el-ma'sūr*, vrk. 74a.

nazaran kendisine üstünlük ve saygınlık kazandırmaktaydı.⁴⁸ Memluk tarafındaki bu tutuma ve İlhanlıların savaşa mayil üsluplarına karşı siyasi bir manevra olarak Abbasiler'e bağlılık ve sadakatlerine atıf yapmalarına, yaklaşık 20 yıl sonra, İlhanlıların Suriye seferi ardından el-Melik en-Nasır eliyle Mahmud Gazan'a gönderilmiş olan mektupta da rastlanmaktadır.⁴⁹ Memluk makamlarında, Tegüder'in İslam olmasının sâikleri konusunda şüpheler olduğu muhtemeldir: İlk Memluk memurlarından İbn 'Abduzzahir, Tegüder "Müslüman olduğunu iddia etti" (*idda'ā innehu muslim*) derken bu tutumu yansıtmaktadır.⁵⁰

Tegüder, dini rehberi Şeyh 'Abdurrahman'ın riyasetinde, üst düzey bir heyetle mektup göndererek bu mesajı cevapladı. Tebriz'den⁵¹ yollanan ve 682 yılı Rebiülevvelî'nin başlarına (Haziran 1283) tarihlenen bu ikinci mesaj, üç ana özellik taşımaktadır: İlk olarak Tegüder, Moğol şehzadeleri arasındaki birlik ve uyumu vurgulamakta; kendisinin ortaya attığı Memluk karşıtı politikanın onlar tarafından da desteklendiğinin altını çizmektedir (Burada, Moğol şehzadelerinin savaşa olan istekleri ile siyasi bir tehdit ima etmektedir.). İkinci olarak, Şeyh 'Abdurrahman'ın, Kalavun'un isteği üzerine gönderildiği; ve üçüncü olarak, mesajın -birincisinden farklı şekilde- *tā'a* (itaat ve boyun eğme) kelimesini içermeyip, İlhanlar ve Memluklar arasında barış ve işbirliğinden (*şulh ve ittifāk*) bahsetmesidir. Buradan, Tegüder'in müzakere ile oluşacak uzlaşma lehine, tâbiyet talebini terk ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Bu elçilik heyeti 12 Zilhicce 682 (2 Mart 1284) tarihinde Dımaşk'a ulaşmıştı.⁵² İlhanlı elçileri, huzura kabul için Kalavun'dan 12 Cemaziyülahir 683'de (26 Ağustos 1284) onay alıncaya kadar altı ay boyunca Dımaşk'ta beklediler.⁵³ Hemen ardından, Tegüder'in öldüğü, yerine yeğeni ve rakibi Argun'un (1284-1291) geçtiği haberleri Memluklara ulaştı.⁵⁴ İbn Abdüzzahir'in bildirdiğine göre, Şeyh 'Abdurrahman tazim için Memluk Sultanı huzurunda yere kapanmayı reddetmiş, bunun üzerine o derece şiddetle yere doğru zorlanmıştı ki "neredeyse bütün kemikleri teker teker

⁴⁸ İbn 'Abd el-Zāhir, s. 11,15; İbn el-Devādārī, 8:255, 258; Bar Hebraeus, *Muhtasar*, s. 292, 295; Vaşşāf, s. 115, 117.

⁴⁹ el-Kalkaşandī, 7:247.

⁵⁰ İbn el-Devādārī, 8:261.

⁵¹ İbn 'Abd el-Zāhir, s. 69-71 tarafından aktarılan bu metin, başka hiçbir İlhanlı kaynağında geçmemektedir.

⁵² İbn el-Devādārī, 8:261.

⁵³ İbn el-Furāt, 8:5- 6; el-Makrīzī, 1:722-23.

⁵⁴ Argun, 7 Cemaziyülevvel 683'te (22 Temmuz 1284) hükümdar ilan edilmiş, aynı ayın 26'sında (10 Ağustos 1284) Tegüder idam edilmişti. Bkz. Reşid el-Dīn, 2:800, 807. İbn 'Abd el-Zāhir, s. 68'e göre Tegüder'in ölüm haberi Kalavun'a Dımaşk yolu üzerinde bulunan Gazze'de gelmişti. İbn el-Devādārī, 8:261 ise Kalavun'un, Dımaşk'a ulaşması üzerine Tegüder'in ölümü hakkında bilgi sahibi olduğunu bildirir.

kırılacaktı”.⁵⁵ Bununla birlikte, aynı müellifin bu olaydan sonra Şeyh Abdurrahman ve adamlarına hilat giydirildiği ve iyi muamele edildiği yönündeki malumatı, hakikatten uzak olup diğer Memluk ve İlhanlı tarafındaki muasırları ve geç Memluk müverrihleri tarafından verilen malumat ile çelişmektedir. Müelliflerin çoğu, Suriye'ye girişinden itibaren Memluklar tarafından Şeyh 'Abdurrahman'a tahdit uygulandığında ve şeyhin 28 Ramazan 683 (8 Aralık 1284) tarihinde Dımaşk'taki bir zindanda öldüğünde hemfikirdirler.⁵⁶

İbn Devadari⁵⁷ ve diğer bir Memluk tarihçisi⁵⁸ tarafından aktarılan rivayete göre, bu şeyh “doğal sihr”e (*sīmiyā*) vâkıf olup yeteneğini Tegüder ve onun devleti üzerinde kullanarak nüfuz kazanmıştı. Buna ilaveten, şeyhin muasırlarından olan Iraklı İbn Fuvati (öl. 1323) tarafından tafsilatlı bir biyografik malumat da verilmektedir.⁵⁹ Bağdat'ın düşmesinden sonra Moğollar tarafından tutsak alınan ve İran'a gönderildikten sonra serbest bırakılan bu müellif, Şeyh Abdurrahman hakkında, onun Rum bir kölenin oğlu olduğunu ve son Abbasi Halifesi el-Muta'sım Billah'ın özel meskeninde hizmette bulunduğunu söylemektedir. Bağdat'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra tutsak olmuş, *orduda* da aynı görevi ifa etmişti. Daha sonra 'İzzeddin Aybek Musuli ile tanışmış ve Musuli onu Tegüder'in kardeşi ve selefi olan Abaka'ya (1265-1282) takdim etmiş, hizmetine girmesine vesile olmuştu. Biz, İlhanların itimadını kazanmak için bu şeyhin kimyayı (*kīmiyā*) kullandığı kanaatindeyiz. Son olarak İbn Fuvati, züht hayatına ilgi besleyen bu İlhanlı elçisini, bir şarlatan olarak tasvir etmektedir.⁶⁰ Bu tasvirin Şeyh 'Abdurrahman için tarafgir bir görüş veya Tegüder'in ihdâsının amiyâne bir izahı olduğu iddia edilebilir; fakat hakikatte, bunu bir dereceye kadar teyit eden Memluk kaynaklarındaki malumat ile tezatlık göstermemektedir. Her ne olursa olsun, ne muasır ve ne de sonraki dönemlere ait kaynaklar, bu şeyhi bilgili biri olarak tasvir etmemişlerdir. Şeyh Abdurrahman'ın akıbetine ve Memluk memurlarının ona olan kötü muamelesine bakıldığında, sanki Tegüder'in vefatı hadisesi Kalavun'a, İlhanlı hükümdarına Memlukların itaati fikrini veren bu şeyhi cezalandırma fırsatını vermiştir. Aksi takdirde, bu elçinin hapsi ve ölümünü

⁵⁵ İbn 'Abd el-Zāhir, s. 69.

⁵⁶ Bar Hebraeus, *Chronography*, 1:469, bu olayı bir yıl sonra yazmakta ve Şeyh, Dımaşk Kalesi'ne hapsedildikten sonra kimse ondan haber alamadı demektedir. Raşîd el-Din, 2:790; İbn el-Furāt, 7:278-79; 8:6-7; el-Maqrîzî, 1:722-23; bunların tümü, elçinin hapiste öldüğünü belirtirler. Ölüm tarihi İbn el-Furāt ve el-Maqrîzî'de verilmiştir.

⁵⁷ İbn el-Devādārî, 8:262-63; Bu pasajın Almanca tercümesi için bkz. Ulrich Haarmann, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit* (Freiburg, 1970), s. 209-10.

⁵⁸ İbn el-Furāt, 7:278.

⁵⁹ İbn el-Fuvaṭī, *el-Ḥavādiş el-Cāmi'a ve't tecārib en-nāfi'a fī'l-mi'e el-sābi'a*, ed. Muştafā Cevād (Bağdad, 1932).

⁶⁰ a.g.e, s. 431-32.

kuşatan faktörler için geçerli ve inandırıcı bir izah ortaya koymak zor olacaktır.

İran’da Tegüder, hakimiyeti boyunca selefi Abaka’nın oğlu ve yeğeni olan Argun’un meydan okumasına maruz kalmıştır. Bar Hebraeus da dahil olmak üzere çağdaş Müslüman tarihçiler bu durumu, İlhanlı şehzadeleri arasındaki çekişmenin bir neticesi olarak tasvir ederler.⁶¹ Argun’un gayrimüslim olduğu gerçeği Hayton’u, bu çatışmayı dinsel bir temele oturtmaya sevk etmişti. Ayrıca o, Argun’u Hıristiyan taraftarı, Tegüder’i ise Hıristiyan karşıtı şeklinde resmetmekte; Tegüder’in ihdasından Kubilay Han’ın rahatsız olduğunu bildirmektedir.⁶² Benzer bir düşünce, bu olayların muasırı olan Marco Polo tarafından da aktarılmaktadır: “Tekrar iyice gördüğümüz gibi o, bizim şeriatımızdan değildir; ondan mahrum olduğu gibi en şeytan bir Seracen haline geldi ve bizim şeraitimize küfreden Muhammed’e inandı. Şimdi, bir Seracen’in, Tatar liderlerini yönetecek olması ne derece vahim bir durumdur, görürsünüz.”⁶³

19. ve erken 20. yüzyıl Şarkiyatçıları, Argun ve Tegüder⁶⁴ arasındaki çatışmada dinin rolünü abartırken, muasır İlhanistler ise din boyutunu pek dikkate almayarak, Tegüder’in devrilmesini kendisinin liyakatsizliğine bağlarlar.⁶⁵ Bunlara bakarak, Tegüder’in İslam’a dönmesinin, 1260’taki ‘Ayn Calut Savaşı’ndan itibaren var olan İlhanlı-Memluk zıtlaşmasının tabiatında bir değişiklik yapmadığı aşıkardır. Tegüder’in ihdâsı ve onun selefi Abaka’nın Memluklara karşı olan sert tavrı, Ortaçağ tarihçilerini ve modern tarihçileri Tegüder’in Memluklarla bir uzlaşma başlattığı yönünde yanlış bir sonuca yöneltmiştir. Abaka, Memluklara karşı saldırgan, doğrudan askeri mücadeleye dayalı bir politika izlerken, yahut Kutsal Topraklar’daki⁶⁶ Haçlı kalıntıları için tehdit oluşturan Memluklara karşı Hıristiyan Dünyası krallıkları ile ittifak zemini ararken Tegüder, Memluklara, İslam’a dönmesi vesilesiyle İlhanlara itaat etmeleri için dini bir engel kalmadığı mesajını vermekteydi. Onun Kalavun’a olan ilk mesajı, Memlukların itaati ve teslimiyetini talep etmekte, benimsenen ortak görüş aksine, İlhanlıların komşularına karşı dostane niyetini ifade etmekten uzak bulunmaktaydı. Buna uygun olarak, Tegüder’in kısa döneminde İlhanlıların Memluklara karşı olan politikalarının esasından daha ziyade tarzında değişiklik olmuştur.

⁶¹ Bar Hebraeus, *Chronography*, 1:469-72; İbn el-Devādārī, 8:263-64; Vaşşâf, s. 127-37.

⁶² Hayton, “La flor des estoires”, s. 185-88.

⁶³ Marco Polo, *The Description of the World*, 2 cilt, ed. ve terc. A. C. Moule and Paul Pelliot, (1938, New York, 1976), 1:460.

⁶⁴ D’Ohsson, 3:608; Howorth, 3:308; Grousset, *Histoire des croisades*, 3:705 -6.

⁶⁵ Jackson, “Aḥmad Takūdār”, s. 662; Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 365.

⁶⁶ Grousset’in “Moğol Haçlısı” dediği Abaka, aktif bir taraftardır. Bkz. *Histoire des croisades*. 3:692-704.